

Brigita KORPAR

Zgodovina sanj

The history of dreams

Povzetek

Podajam kratek pregled pogledov na pomen in vlogo sanj skozi čas v odvisnosti od vsakokratnega socialnega, političnega in kulturnega konteksta. Pregled začnem pri Grkih pred Homerjem in končam v obdobju med 1880 in 1900, torej malo pred izidom Freudove Interpretacije sanj, ki je bila za razvoj dinamične psihologije, v kateri imata teorija in interpretacija sanj pomembno mesto, in za razvoj psihodinamične psihiatrije odločilnega pomena.

Predstavljam pojmovanje sanj v obdobjih pred Aristotelom, ki ga imamo za prvega znanstvenega razlagalca sanj s tezo, da so sanje nadaljevanje psihične dejavnosti v spanju in ne več od bogov izhajajoč namig na prihodnost. Na to, da je pri interpretaciji sanj treba upoštevati sanjalčev položaj in kulturo, v kateri živi, je opozarjal že Artemidoros iz Efeza v 2. st. n. št. Freud je njegova spoznanja o interpretaciji sanj visoko cenil in marsikatero od njih vključil v svoje delo Interpretacija sanj. Vidimo lahko, da gre pri vseh razpravah od helenizma naprej pravzaprav za osnovno dilemo: ali so sanje božanski navdih, torej od zunaj poslani, ali pa so nadaljevanje človekove dejavnosti v spanju.

Ključne besede

zgodovina sanj, Aristotel, Artemidoros iz Efeza, Freud

Abstract

I am presenting a short overview of the many different takes on the meaning and role of dreams through time, viewed in dependency of the social, political and cultural contexts of the period. I start my overview with the Greeks before Homer and finish with the period between 1880 and 1900 - therefore shortly before Freud's Interpretation of dreams was published - which was of extreme importance for the development of dynamic psychology, in which theory and the interpretation of dreams are of great importance, as well as it is of great significance for the development of psychodynamic psychiatry.

I am presenting the concepts of dreams during the periods before Aristotle, who was the first scientific interpreter of dreams with his theses that dreams are the continuation of psychic activity during sleep, and not god's hint at the future. It was Artemidorus Ephesius who first drew attention to the dreamer's life situation and culture in which they lived. Freud highly appreciated Artemidorus's insights on the interpretation of dreams and included many of them in his work Interpretation of dreams. We can see that in all discussions, from the Hellenistic era on, the basic dilemma stays the same - are dreams divine inspiration, therefore sent from outside, or are they the continuation of human activity during sleep.

Key words

history of dreams, Aristotle, Artemidorus Ephesius, Freud

Uvod

V svojem prispevku podajam kratek pregled pojmovanj sanj skozi zgodovino z zavedanjem, da so sanje, kot pravi Bohak (2011b: 57), v večini psihoterapevtskih pristopov »če ne via regia do nezavednega kot pri Freudu, pa vsaj via regia do dobrega psihoterapevtskega dela«. Želela sem pokazati spreminjanje pogledov na pomen in vlogo sanj skozi čas v odvisnosti od vsakokratnega socialnega, političnega in kulturnega konteksta.

Po teoriji kulturnih univerzalij Malinowskega (Godina, 1998) so sanje kulturna univerzalija, ker so biološko podprte, njihovo funkcijo pa kulture uresničujejo na različne načine; govorimo lahko o različnih 'kulturnih odgovorih' na izkustvo sanj. Različni kulturni konteksti vplivajo tudi na pojav in pomen simbolov ter na njihovo interpretacijo.

Na pomen sociokulturnih kontekstov in spreminjanje simbolov skozi čas med osebami in od kulture do kulture je opozarjal že najslovitejši razlagalec sanj iz obdobja helenizma, Artemidoros iz Efeza v 2. st. n. št. Njegova spoznanja, ki jih je Freud visoko cenil in marsikatero od njih vgradil v svojo *Interpretacijo sanj*, nam tudi danes zvenijo presenetljivo sveže in sodobno (Bohak, 2011b).

Sanje so prežete z družbenim, niso samo posamezna psihična dejavnost, prek sanj lahko torej dosežemo raznolikost kultur (Bastide, 1987). Bastide (prav tam: 65) navaja Reikovo misel: »Ko spimo in sanjamo, ponavljamo napor predhodnega človeštva. [...] Sanje nas prenesejo v daljna stanja človeške civilizacije in nam dajejo možnost, da jih bolje spoznamo.« V simbolizmu sanj ne najdemo samo libidinoznih simbolov, podobnih mitom, ampak miti potekajo po enakih zakonih kot sanje, izražajo enake incestne želje ali enake agresivne gone, kažejo enake poteze dramatizacije, premeščanje libida na sekundarne predmete ali zgoščanje slik. Edina razlika je, da sanje govore o libidu posameznika, mit pa o libidu naroda, ali z Rankovimi besedami (prav tam: 65): »Mit je skupni sen naroda.« Abraham je zapisal: »Mit je ostanek psihičnega življenja naroda, sanje pa so mit posameznika.« (prav tam: 65) In še Freudov pogled: »[...] miti so popačeni ostanki domišljije in želja celih narodov [...], starodavne sanje mladega človeštva. Mit je, gledano s filogenetske točke, to, kar so sanje v življenju posameznika.« (prav tam: 66) Tako kot analiza sanj v psihoanalitični obravnavi posameznika pomaga spoznati, kje je začetek neke nevroze, bi, če bi želeli prodreti do temeljev neke civilizacije, morali spoznati, kateri so začetki družbenih institucij, morali bi psihoanalizirati mite te civilizacije (Bastide, 1987).

Bastide se strinja z mnenjem, da sanje rešujejo probleme, posameznikove ali kolektivne, ki jih postavlja kulturni kontekst s svojimi napetostmi in različnimi oblikami socializacije otroka. Poleg sociologije sanj v perspektivi freudovske misli Bastide opozarja še na možnost sociologije sanj, ki bi temeljila na Adlerjevi teoriji.

V prvem poglavju *Interpretacije sanj* Freud (1900/2000) med razpravljanjem o zgodovini znanstvenega spoznavanja problematike sanj pravi, da jo je težko napisati, ker kljub nekaterim dragocenim ugotovitvam ni mogoče opaziti napredka v nobeni določeni smeri. J. M. Masson (2010), avtor številnih knjig o zgodovini psihoanalize in psihiatrije, tudi prevajalec Freudovih pisem Wilhelmu Fliessu – pisem, ki jih pojmuje kot Freudovo samoanalizo – meni, da Freud nikoli ni izgubil spoštovanja, občudovanja in očaranosti nad sanjami in njihovo močjo. Freudov biograf Jones ga je nekoč povprašal po najljubših lastnih delih in Freud je takrat s knjižnih polic vzel edini knjigi, ki ju je sistematično dopolnjeval iz izdaje v izdajo, to sta *Interpretacija sanj* in *Tri razprave o teoriji seksualnosti*, ter dodal: »Moja usoda je, kot kaže, da odkrivam samo

očitno: da imajo otroci seksualna občutja, kar ve vsaka otroška negovalka, in da so sanje prav toliko izpolnitev želje kot sanjarije.« (Lešnik, 2000) Freud se je zavedal možnosti poloma *Interpretacije sanj* in je kmalu po izidu knjige leta 1899 (z letnico izida 1900) v pismu svojemu najboljšemu – nekateri pravijo, da tudi edinemu – prijatelju Fliessu zapisal: »[...] niti list se ni premaknil, da bi razkril, da je imela *Interpretacija sanj* vpliv na kogarkoli«. Masson (2010) dodaja, da lahko dokaz, da je imel Freud še kako prav, vidimo v dejstvu, da so se predavanja o sanjah, ki ga je Freud imel na Univerzi na Dunaju v mesecu maju leta 1900, torej nekaj mesecev po izidu knjige, udeležili le trije poslušalci. Trajalo je osem let, da so prodali vseh šeststo knjig, natisnjenih v prvi izdaji, in minila so tudi leta, ko ni bila prodana niti ena sama knjiga. Do druge izdaje *Interpretacije sanj* je preteklo deset let. Za časa Freudovega življenja je bilo nato natisnjenih osem izdaj, zadnja leta 1929, od takrat naprej pa jih je skorajda nemogoče prešteti, saj jih je enostavno preveč (Masson, 2010). Danes *Interpretacija sanj* velja za Freudovo največje in po splošni oceni eno najpomembnejših del, v katerem je podan prvi opis psihoanalitičnega temeljnega pravila, tj. tehnike prostih asociacij (Bohak, 2011a).

Freud (1900/2000: 23) piše, da »Stari pred Aristotelom niso imeli sanj za plod sanjajoče duše, temveč za božanski navdih, in obe nasprotni smeri, ki sta bili pri obravnavi sanj vselej navzoči, sta se uveljavili že pri njih«. Očitno pa je dilema, znana že v helenizmu, živa še danes, »saj še vedno kdaj slišimo tudi med sodobnimi psihoterapevti, resda redkimi, trditev, da so sanje nekaj skrivnostnega, česar ni mogoče obravnavati na očeh javnosti.« (Bohak, 2011b: 60)

O pojmovanju sanj pred Aristotelom

Freud (1900/2000) začne svoje delo *Interpretacija sanj* s poglavjem Znanstvena literatura o problematiki sanj. V tem poglavju med drugim piše: »Kako so v pradavnini človeštva prvotna ljudstva pojmovala sanje in kako so ta pojmovanja nemara vplivala na izoblikovanje njihovega pogleda na svet in dušo, je tako zelo zanimiva tema, da jo le nerad izključim iz obravnave.« (Freud, 1900/2000: 21) Freud (prav tam: 22) nato v dodatku, ki ga je dodal šele leta 1914, torej 15 let po prvi izdaji, dodaja, da: »Pradavno pojmovanje sanj nedvomno odzvanja pri ljudstvih klasičnega starega veka.« Svoje razmišljanje o pradavnih pojmovanjih sanj nadaljuje in meni, da so ljudje takratnega časa domnevali, »da so sanje povezane s svetom nadčloveških bitij, v katera so verjeli, in da so razodetja bogov in demonov. Poleg tega so bili prepričani, da imajo sanje za sanjajočega poseben pomen, in sicer, da praviloma napovedujejo prihodnost. Nenaavadna različnost v vsebini in vtisu sanj je kajpada oteževala enoten pogled nanje ter ustvarila potrebo po razlikovanju in razvrščanju sanj v skladu z njihovo pomembnostjo in zanesljivostjo.« (prav tam: 22)

Svojo razpravo Freud nadaljuje z Aristotelom (350 pr. n. št.), ki ga lahko imamo, kot piše Bohak (2011b), za prvega znanstvenega razlagalca sanj s tezo, da so sanje nadaljevanje psihične dejavnosti v spanju in ne več od bogov izhajajoč namig na prihodnost. Pred podrobnejšim orisom Aristotelovega prispevka k zgodovini sanj pa se vrnimo v zgodovinska obdobja pred njegovim življenjem.

Grki pred Homerjem so imeli predstavo kozmosa, organiziranega v vrsto koncentričnih krogov, ki se od središča (znanega in racionalnega sveta pod vladavino Zeusa) oddaljujejo v prostoru in času. Tako so bili zunanji krogi (hkrati pasovi časa in prostora) zgodnejši in bolj oddaljeni, središče pa je bilo tukaj in zdaj. Sanje so bile v grški mitični geografiji umeščene na zunanji rob resničnega sveta in blizu njegovih začetkov. V *Odiseji* leži *demios oneiron*, vas sanj,

skozi katero vodi Hermes duše umrlih na drugi svet, na najbolj oddaljenih obrežjih Okeana, na skrajnem robu resničnega sveta. Sanje, individualni svetovi, še vedno na neki način ležijo ob Okeanosu, v vlažnih meglicah časa, kjer zavest pogoltne nejasno neznanu. Onkraj Okeanosa je samo še antisvet in kraljestvo mrtvih. Ker pa je središču, znanemu svetu, krogu tukaj in zdaj vladal Zeus, so sanje, čeprav po svoji naravi mračne in arhaične, prihajale samo kot jasna sporočila Zeusa ali kakšnega drugega boga. Grke so sanje obiskovale, niso jih »imeli« (Coxhead in Hiller, 1994).

Coxhead in Hiller (1994) menita, da je pomen poznejših grških filozofij za razumevanje narave sanjanja bolj kot v specifičnih prispevkih v usmerjanju zamisli, ki so jih prevzeli od Egipta in Bližnjega vzhoda. Tako v Grčiji med Heraklitom in Artemidorusom najdemo vse teorije sanjanja (materialistične, mistične, analitične, okultne in medicinske), ki so bile Zahodu na voljo na začetku dvajsetega stoletja (Coxhead in Hiller, 1994).

Freud (1900/2000: 24) je mnenja, da je bilo predznanstveno pojmovanje sanj pri starih »zgotovo v popolnem soglasju z njihovim celostnim pogledom na svet; kot realnost so v zunanji svet projicirali to, kar je bila realnost zgolj znotraj duševnega življenja. Poleg tega so upoštevali glavni vtis, ki ga zjutraj v budnosti ustvari preostanek sanj v spominu, vtis, da so sanje nekaj tujega, nekaj, kar izvira iz nekega drugega sveta in je v nasprotju z drugo psihično vsebino.« Freud (1900/2000) še dodaja, da bi bilo zmotno meniti, da nauk o nadnaravnem izvoru sanj v času, ko je sam pisal knjigo, nima privržencev, kar bi lahko prenesli tudi na današnji čas.

Bohak (2011b) navaja različne primere, ki nam kažejo na to, da so ljudje v vseh zgodovinskih obdobjih, tudi najzgodnejših, sanje jemali zelo zares. V približno štiri tisoč let starem babilonskem klinopisu *Gilgameš*, ki je morda najstarejši pismeni zapis človeštva, najdemo visoko vrednotenje sanj. V judovskem *Talmudu* beremo: »Nerazumljene sanje so kakor neodprto pismo,« in na drugem mestu: »Kar in kakršen je človek, tako tudi sanja.« Grški tiran Dionys, ki je ob sodil Marsyasa na smrt, ker je ta sanjal, da je Dionysa umoril, potrjuje splošno razširjenost tega prepričanja (Bohak, 2011b). Na misel mi je prišel primer podobne obravnave sanj v času *Velike proletarske kulturne revolucije* na Kitajskem v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko so kmeta, ki je sosedi zaupal vsebino svojih sanj, zaprli in mučili do smrti, saj naj bi imele njegove sanje prikrito protirevolucionarno vsebino.

Za najzgodnejši zapis interpretacije sanj pa velja papirus, ki naj bi nastal v Egiptu okoli leta 1275 pr. n. št. v času vladavine Ramzesa II in vsebuje zapis dvestotih sanj in njihovih interpretacij iz različnih časovnih obdobjih. Podani so opisi sanj, sledi diagnoza 'dobro' ali 'slabo', nato je podana še razlaga sanj. Sanje so interpretirali z uporabo treh postopkov: razlaga sanj s pomočjo vizualnih in besednih iger, s pomočjo asociacij in z uporabo nasprotij (interpretiranje sanj nasprotno manifestni vsebini sanj). O visokem vrednotenju sanj v Egiptu priča dejstvo, da so imeli faraoni in mogočniki tistega časa stalne razlagalce sanj (Dibie, 1999).

Pojmovanje sanj v kitajski filozofiji

Filozofi von Leibniz, Nietzsche in Schopenhauer, katerih pogledi na duševnost človeka so imeli posreden ali neposreden vpliv na Freuda, so razvijali filozofsko diskusijo s konfucijanstvom, budizmom in hinduizmom (Ellenberger, 1970). Prav tako vemo, da je Jung do mnogih svojih spoznanj prišel na osnovi proučevanja kitajskih besedil (govori o skrivnosti in skrivnostni vitalnosti kitajske modrosti) in da je bil, kot pravi sam (Jung, 1990): »počaščen, da mi je bila za-

upana vloga psihološkega komentatorja« starodavnega kitajskega teksta *Skrivnost zlatega cveta: kitajska knjiga življenja*.

Bohak (2011b) v poglavju *Delo s sanjami* omenja kitajskega misleca Čuang Ceja. Taoistični pisec Čuang Ce ali v *pinyin* zapisu, ki se uporablja za zapis kitajskih znakov v latinski pisavi, Zhuang Zi (400 pr. n. št.), je vselej veljal za enega največjih mislecev in pisateljev klasičnega obdobja kitajske filozofije (med 550 in 250 pr. n. št.) in je močno vplival na kitajsko kulturo. Zhuang Zi je za nekatere poznavalce največji kitajski filozof, dediči njegove misli in duha so kitajski zen budisti iz obdobja Tang (7. do 10. stoletje). Njegova dela se tako kot ves daoizem odlikujejo po bo-gastvu zgodb, prispodob in paradoksov, po iskanju drugačnih orodij na poti do resnice in harmoničnega življenja. Zhuang Zijeve zgodbe »odzvanjajo in odsevajo naše življenjske situacije, prek njih vzpostavljamo svojo lastno avtonomijo posameznega trenutka, ki je dober, ne glede na to, kaj nas doleti.« (Milčinski, 2004)

Takole je razmišljal Čuang Ce (2000): »Nekoč sem jaz, Čuang Ce, sanjal, da sem metulj, ki frfota sem ter tja v skladu z metuljevimi nameni in cilji. Zavedal sem se le, kako sledim svojim željam metulja, ne pa svoji človeški osebnosti. Nenadoma sem se prebudil in se ovedel, da ležim spet kot stari jaz. Zdaj pa ne vem, ali sem človek, ki sanja, da je bil metulj, ali sem metulj, ki sanja, da je človek. Človek in metulj imata zagotovo nekaj skupnega.«

Še ena od modrosti, ki nam jih je podaril Čuang Ce, se glasi: »Konfucij in ti sta sen in jaz, ki pravim, da sta sen, sem tudi sam sen. To je paradoks. Morda ga jutri razloži kakšen modrec.« (Coxhead in Hiller, 1994)

Bastide (1987) omenja kitajske zbirke sanj in pravi, da so prišli do razlage, ki je skorajda freudovska: »Popoln človek nima sanj. Izpolnjen človek nima želja, zaradi tega nima niti sanj. Človek stoletja ima, v tajnosti, želje brez meja; zaradi tega je nemiren in oblikuje sanje.« Analiza zbirk sanj, na primer tistih, zbranih v *Kovčku iz žada*, odkriva pri Kitajcih enako strukturo Jaza kot pri nas: željo po kastraciji okrutnega očeta (sanje, da se ovnu pulijo rogovi), strah pred lastno kastracijo (izgubljen klas pšenice; v rokah se drži papiga z zlomljenimi krili), pri ženskah strah pred objemom ali želja, da dobe otroka po oralni poti (sanje o požiranju sonca, ki oplodi). Bastide (1987) meni, da ta enakost strukture ne preseneča, ker gre za patriarhalno družbo, v kateri avtoriteta pripada očetu in iz tega izpelje zaključek, da imajo ljudje v podobnih tipih družbe podobne sanje.

Uporaba zdravilnega delovanja sanj v kultno-religioznem okvirju starega veka

Ellenberger (1970) je mnenja, da so postopki primitivnih terapij pogosto zelo kompleksni in žal slabo raziskani. To se nanaša tudi na inkubacijo, ki jo lahko opredelimo kot tip ceremonialnega zdravljenja. Inkubacija v tem kontekstu pomeni 'ležati na tleh' (lat. incubatio ležanje). Od pacienta se je pričakovalo, da bo prebil noč v votlini, ležeč na tleh, sanjal pa naj bi vizionarske sanje, ki ga bodo ozdravile.

Takšen tip terapije je po mnenju zgodovinarjev dosegel največjo popolnost v antični Grčiji, v templjih, zgrajenih v slavo Asklepija (pri Rimljanih imenovanega Eskulap), boga zdravniške vede pri starih Grkih. Nekateri pojmujejo slavne antične centre, zgrajene v Asklepijevo čast, tudi kot prve psihiatrične bolnišnice. Asklepijsko svetišče je bilo s postopki in terapijami, ki so vključevale pogovore, masaže, zdravljenje z zelišči, blatom in kopelmi, glasbene koncerte, in-

terpretacijo sanj (v sklopu svetišč so bile tudi t. i. spalne sobe) in pitje vode iz zdravilnih izvirov bolj novodobni center dobrega počutja kot pa bolnišnica. Asklepijon in zdravilni postopki, ki so se izvajali v njem, naj bi bili izjemno priljubljeni, zato so bili med pacienti tudi Hadrian, Mark Avrelij in Karakala. V Pergamonu je bil leta 129 n. št. rojen Galen, vplivni zdravnik in filozof (Ellenberger, 1970). Po nekaterih virih naj bi bili najbolj poznani Asklepijevo svetišče v Epidauru v Argolidi ter svetišče na otoku Kosu, centru antične medicine, kjer je bil rojen Hipokrat (460–367 pr. n. št.). Hipokrat je bil sin asklepijskega duhovnika in prav oče je bil tisti, ki mu je posredoval prve medicinske lekcije in katerega filozofiji je sledil v svojih terapevtskih dosežkih (Millon in Simonsen, 2010).

Ellenberger (1970) je mnenja, da je zdravljenje skozi inkubacijo doseglo višek v asklepijskih templjih antične Grčije, da pa so njegove korenine veliko zgodnejše. Inkubacija bi se naj v zgodnejših obdobjih dogajala v svetih kavernah (votlinah ali duplinah, pozneje nadomeščenih s podzemnimi ali t. i. spalnimi sobami v asklepijskih svetiščih). Tisti, ki so jih obiskali, so morali skozi posebne priprave, ki so vključevale tudi pitje vode iz »Fontane pozabe« in iz »Fontane spomina«. V kavernah so imeli zastrašujoče vizije, po katerih so bili močno prestrašeni. Duhovniki so jih nato posadili v »Stol spomina«, da so se lahko spomnili in obnovili, kar so videli. Enaka tančica misterioznosti je obdajala ceremonialne obrede asklepijskih svetišč – enaka dovršena priprava, enako misteriozno podzemno dogajanje in pričakovanje prejema oraklja, v asklepijskih svetiščih je šlo za zdravilni orakelj v obliki sanj.

Kot vemo iz poročil antičnih avtorjev in iz modernih arheoloških raziskav, so bili asklepijski templji pomembna institucija svojega časa. Bolni so prihajali od blizu in daleč in v teh 'svetih' prostorih iskali zdravila zase. Vendar je, kot piše Ellenberger (1970), veliko o njihovih metodah nam žal neznanega. Tako na primer ne vemo ničesar o uporabi cirkularnega labirinta, *tholosa*, najdenega v ruševinah mnogih asklepijskih svetišč.

Predpostavljamo lahko, da so na paciente med drugimi dejavniki vplivali tudi čudovita lokacija asklepijskih svetišč, samo potovanje, čas čakanja in govornice o čudežnih ozdravljenjih. Freud (1890/2005) v spisu *Psihično zdravljenje (duševno zdravljenje)* razpravlja o duševnem stanju pričakovanja, s pomočjo katerega je mogoče vzbuditi številne duševne sile, ki imajo vpliv na izbruh oziroma ozdravljenje bolezni. Meni, da je pričakovanje obarvano z upanjem in vero učinkovita sila, na katero moramo računati pri vseh poskusih obravnave in zdravljenja. S tem si lahko pojasnimo številne posebne učinke, ki jih opazimo pri terapevtskih postopkih in pri učinkovanju zdravil.

Pred sprejemom v asklepijskem svetišču je pacient šel skozi pripravo, očiščevanje, ki je vključevalo post, pitje vode iz svetih fontan in različne druge obrede. Osrednji del obreda pa je bila *inkubacija*, spanje v svetišču. Pacient je bil oblečen v posebno oblačilo, včasih je imel na glavi tudi krono. Soba, v kateri je prebil noč, je imela stene prekrite z inskripcijami, ki so pripovedovale o čudežih, ki so se že dogajali v njej. V zgodnejših časih so pacienti ležali na tleh, kar je bilo pozneje nadomeščeno z ležanjem na kavču, imenovanem *kline*. V nasprotju z analitičnim kavčem danes je bil *kline* namenjen spanju in sanjanju (Ellenberger, 1970).

Tekom noči je pacient morda videl *pojavo* (prikazen, duh), prejel *orakelj*, imel *vizije* ali *prave sanje*. Videti pojavo je pomenilo, da je pacient še v budnem stanju videl osebo ali boga, večinoma Asklepija, ki je ostal tiho ali pa mu je prinesel sporočilo; morda je slišal glasove, čutil piš vetra ali videl utripajočo luč. Vse te manifestacije so različno razlagali in jih pripisovali tudi uporabi drog, hipnozi ali pa prevari duhovnika. Ločevali so več vrst sanj: *orakelj*, *vizije* in *prave*

sanje. Prejeti *orakelj* je pomenilo, da je imel pacient sanje, v katerih je dobil navodila boga ali duhovnika. *Vizija* so bile sanje, v katerih je pacient dobil podatke o dogodkih, ki se bodo kmalu zgodili. *Prave sanje* pa so bile posebna vrsta sanj, ki so same po sebi prinesle ozdravitev. Takšna vrsta sanje ne potrebuje interpretacije, da bi se odkril nasvet, ki ga vsebujejo; pacient preprosto sanja in bolezen posledično izgine. Ellenberger (1970) meni, da je bila to očitno vrsta psihoterapije, ki v današnjem času nima ekvivalenta in si zasluži več pozornosti.

Freud (1890/2005: 20) v spisu *Psihično zdravljenje (duševno zdravljenje)* piše: »Če z duševnim zdravljenjem razumemo prizadevanje, da bi v bolniku vzbudili takšna duševna stanja in ustvarili takšne pogoje, ki so najugodnejši za ozdravljenje, potem je ta vrsta medicinskega zdravljenja zgodovinsko najstarejša. Psihično zdravljenje je bilo skoraj edino sredstvo, s katerim so razpolagala stara ljudstva; poleg tega so učinek zdravilnih napojev in terapevtskih ukrepov vselej podkrepili z izrazitim duševnim zdravljenjem. Znani postopki, kot so uporaba čarobnih formul in čistilnih kopeli ali spanje v svetišču, ki naj izzove orakeljske sanje, so lahko dosegli zdravilni učinek zgolj po psihični poti.«

Ko Bohak (2011b: 58) razmišlja o vključevanju zdravilnega delovanja sanj v kultno-religiozno okvirju, med drugim pravi: »Njihova znanstveno svetna obleka naj nam ne zastre pogleda, da gre tako v nekdanjih 'tempeljskih' kot v sodobnih 'znanstvenih' klinikah za enake psihične procese in enaka psihična ozadja. Pravilnost interpretacije sanj se običajno potrdi z ugodnim delovanjem razlage na pacienta. In očitno je imela razlaga sanj v kultno-religiozno okvirju primerljivo zdravilno delovanje, kot ga ima v današnji psihoterapiji.«

Sanje in simbolizem sanj pri grških antičnih in klasičnih filozofih

Hipokrat (460–367 pr. n. št.) je bil prepričan, da lahko sanje služijo kot indikator bolezni ali zdravja, izoblikoval je teorijo o prognostični naravi sanj in je to kapaciteto uporabljal v znanstvene namene – sanje kot pomoč pri diagnozi bolezni. Formuliral je teorijo diagnostične vrednosti sanj – duša lahko, medtem ko telo spi, presodi uravnoteženost celote in tako v sanjah spozna vzroke bolezni (Coxhead in Hiller, 1994). Sanjska simbolna predstavitev simptoma lahko pokaže, kateri organ ima težave. Mentalna patologija izhaja iz razlike (neenakosti) med vsebino sanj in tem, kar obstaja v realnosti. Simbolizem sanj, kot ga je videl Hipokrat, ga je vodil k poznejši hipotezi, ki se dotika delovanja 'nezavednih sil'.

Sokrat (470–399 pr. n. št.), katerega revolucionarni obrat naravnega izvora sanj je nadaljeval Artemidoros v svojem velikopotezno zasnovanem, pet knjig obsegajočem delu o sanjah, se je pogosto skliceval na svoje sanje (Bohak, 2011b).

Za Platona (427–347 pr. n. št.) »so bile sanje predvsem še od bogov poslan namig na prihodnje dogodke, čeprav je Platon delil prepričanje mnogih svojih sodobnikov, ko je priostreno dejal, da se krepostnež zadovolji, ko sanja o tem, kar zlobnež podnevi počne.« (Bohak, 2011b: 59) Za Platona so ljudje na neki način delno podobni živalim, v vsakem od nas je po njegovem narava divje, pokvarjene zveri brez kultiviranih pravil (nagon), vsi ljudje občasno ravnajo iracionalno, nekateri bolj, drugi manj. Dokaze za takšne zaključke je našel v sanjah, kjer se nenehno pojavljajo bizarni dogodki in med mislimi in podobami prevladujejo nenaravne povezave. V sanjah, ko razum nima nadzora nad strastjo narave divje zveri, ki je v nas, ta lahko pride do izraza (Millon in Simonsen, 2010). Platon je po mnenju sodobnih zgodovinarjev psihiatrije prvi mislec, ki je postavil osnove psihodinamičnega razumevanja psihičnih procesov (Erić, 2010). Kljub zunan-

jim razlikam Platonov strukturni model psihe ni tako daleč od Freudovega: v obeh imamo tri psihične instance, med katerimi je potrebna harmonija; ena ne sme zatirati ali izrinjati druge. V Platonovem 'notranjem človeku', ki naj postane 'gospodar hiše', prepoznamo Freudov jaz, ki naj bo dovolj močan, da bo uspešno opravljal posredniško funkcijo med psihičnimi instancami (Bohak, 2011a).

Za prvega znanstvenega razlagalca sanj pa lahko imamo šele Platonovega učenca Aristotela (384–322 pr. n. št.) z njegovo tezo, da so sanje nadaljevanje psihične dejavnosti v spanju in ne več od bogov izhajajoč namig na prihodnost. Za Aristotela tako namigi sanj o bližajoči se bolezni niso več namig bogov, marveč izraz stopnjevanega notranjega zaznavanja v sanjah (Bohak, 2011b). Freud (1900/2000: 22) takole piše o Aristotelu: »V dveh Aristotelovih delih, ki se ukvarjata s sanjami, so te že postale predmet psihologije. Po Aristotelu sanje niso sporočila bogov, niso po naravi božanske, temveč demonske, ker je narava sama demonska in ne božanska. To pomeni, da sanje ne izvirajo iz nadnaravnega razodetja, ampak izhajajo iz zakonov človeškega duha, ki pa je soroden z božanstvom. Sanje so opredeljene kot duševna dejavnost spečega.« Aristotel je, kot piše Freud (1900/2000), poznal nekatere značilnosti sanj, na primer to, da pretirano povečajo majhne, med spanjem nastajajoče dražljaje. Glede na omenjeno značilnost sanj je sklepal, da lahko te zdravniku zelo dobro izdajo prve znake telesnih sprememb, ki jih v budnem stanju ni mogoče opaziti. Menil je, da je lahko zato vsebina sanj idealna za oceno potencialne patologije.

Kot piše Bohak (2011b), so Hipokratovi poskusi diagnostično terapevtskih ocen s pomočjo sanj in Aristotelov znanstveni pristop sanje iztrgali iz njihove dotedanje metafizične domovine in odtelej ni bilo več mogoče zadrževati njihove sekularizacije. To je bila dediščina, na katero se je navezal Artemidoros iz Efeza, najslavitejši razlagalec sanj helenizma in po Bohakovem (2011b) mnenju poleg Freuda in Junga najpomembnejši raziskovalec sanj.

Artemidoros iz Efeza

Artemidoros iz Efeza, sodobnik Marka Avrelija, je svoje poglede na sanje predstavil v petih knjigah o sanjah, imenovanih *Oneirocritica*. Freud (1900/2000: 24) piše o Artemidorosu takole: »V pozni antiki je bil največja avtoriteta za interpretacijo sanj Artemidor iz Daldisa; njegovo obsežno delo (*Oneirocritica*) nam mora odtehtati izgubo drugih spisov o tej temi.«

Freuda naj bi za Artemidorosa navdušil William Stekel, eden njegovih zgodnjih sledilcev in pobudnik ustanovitve diskusijskega krožka, pozneje znanega kot *sredina družba*. Bohak (2011a) piše, da je bil Stekel, ki je s svojim novinarskim talentom veliko prispeval k popularizaciji psihoanalize, izjemno nadarjen za razumevanje sanj in simbolov. Do njegovega ravnanja s to svojo nadarjenostjo pa je Freud razvil ambivalenten odnos in mu očital divje analiziranje in psihologiziranje ter pomanjkanje samokritike.

Artemidoros se je pri pisanju *Oneirocritice* (kar večina znanstvenikov prevaja kot *Interpretacija sanj*, nekateri pa tudi kot *Klasifikacija sanj*) naslanjal na njemu dostopne pisne vire in na svoje raziskave. Pisal je v perfektni imitaciji klasične atiške grščine, saj je ta zaradi prestiža klasičnih atenskih piscev veljala za idealen literarni standard. Občasno pa je v svoje pisanje vključeval terminologijo iz svojih manj elitnih virov, kot so bili zapisi o astrologiji in zapisi nekaterih drugih 'skrivnostnih' disciplin (Brooten, 1996). Večina Artemidorosovih prijateljev in klientov naj bi bila razmeroma skromnega socialnega porekla, kar nam ponuja redko priložnost, da se v Artemidorosovih zapisih seznanimo z izkušnjami manj elitne populacije tedanjega časa.

Artemidoros je pri svojem delu uporabljal empirično metodo in je tako med drugim zbiral podatke na sejmih in praznovanjih po rimskem imperiju (Pack v Brooten, 1996).

Artemidorosova *Oneirocritica* je sestavljena iz sistematične predstavitve in metodične razlage sanj. Sanje deli na dva tipa: *enhyphnia* (sanje strahu, zaskrbljenosti, bojazni) in *oneiroi* (sanje, ki napovedujejo prihodnost), zanimajo pa ga prav slednje. *Oneiroi* deli še na dve kategoriji: *theorematicoi* (sanje, v katerih se sanjska podoba natančno ujema s prihodnjimi dogodki; človeku na primer potone ladja v sanjah in nato v resničnem življenju) in *allegorikoi* (sanje, v katerih je sanjska podoba znamenje prihodnjega dogodka). Artemidores posveča *Oneirocritico* alegoričnim *oneiroi*, saj jih ljudje ne morejo razumeti sami, brez pomoči. Tovrstne sanje metodično klasificira in podrobno opisuje, kako prepoznati, kaj napovedujejo (Brooten, 1996).

Nadaljnjo predstavitev Artemidorosovih pogledov na sanje povzemam po članku Janka Bohaka *Psihoterapija in njene korenine* (2011b). Dediščina, na katero se je navezal Artemidoros, so bili Hipokratovi poskusi diagnostično terapevtskih ocen s pomočjo sanj in pa Aristotelov znanstveni pristop, kar je iztrgalo sanje iz dotedanje metafizične domovine. Artemidoros je nadaljeval Sokratov revolucionarni obrat naravnega izvora sanj tako, da je kot Homer razlikoval dve glavni vrsti sanj, in sicer sanje, ki nakazujejo na prihodnost (so torej nekakšen božanski navdih), in pa navadne sanje, ki se nanašajo na preteklost in sedanost njihovih avtorjev.

Bohak (prav tam: 59) piše, da nas Artemidorosova razlaga sanj vedno znova preseneča »s polnostjo z našega videnja stvari, korektnih opažanj in sklepov, ko na primer meni, da lahko druga vrsta sanj sproži telesne ali duševne potrebe.« Artemidoros pravi, da ta potreba v sanjah teži po zadovoljitvi ali pa so sanje že izraz potešene potrebe. Torej najdemo trditev, da imajo sanje lahko funkcijo izpolnitve želje že pri Artemidorosu, to pa je trditev, ki jo je Freud prehitro posplošil na vse sanje. Artemidoros poudarja tudi pomen konkretnih domislic, ki se sanjalcu porodijo ob njegovih sanjah in pa tudi upoštevanje sanjalčevega celotnega življenjskega konteksta, še posebej tega, kar ga je zaposlovalo, preden je zaspal kot neobhoden material za korektno interpretacijo sanj, kar vse zveni neverjetno sodobno.

Prav tako so še vedno uporabna Artemidorosova izvajanja o simbolih sanjske govorice, zlasti njegov poudarek na večpomenskosti nekega simbola. Za ilustracijo Bohak (prav tam: 60) navaja njegovo razmišljanje, zakaj se sanje tako rade poslužujejo seksualnih simbolov in kaj utegnejo pomeniti. Penis na primer lahko pomeni: (1) Seksualno potenco in tudi splošno življenjsko moč. (2) Tistega, ki spočenja, se pravi starše, pa tudi spočetega, torej otroke. Penis utegne prav tako vsebovati namig na osebe, s katerimi ima avtor sanj intimne odnose. (3) Nabreklost in upadlost penisa nas asociira na nihanje med izobiljem in revščino. (4) Prisilo in okove, ker je človek lahko zaslužjen svojemu spolnemu nagonu, se pravi notranjo nesvobodo. (5) Načrt in skrivnost, ker *medea* v grščini pomeni tako penis kot tudi načrt in skrivnost. (6) Eksplozivno idejo v govorjenju, vzgoji, ki se množi in širi, dokler ne postane sestavni del javne zavesti.

Bohak (prav tam: 60) opozarja na neverjetno bogat tok asociacij, v katerem lahko prepoznamo mnoge sodobne pristope v razlagi sanj: od preprostega prevoda simbolov prek alegorične razlage, indirektnega namiga, zamenjave z naključno enako izrazno oznako do večpomenske eksistencialne razlage.

Sanje in zdravljenje skozi zadovoljitev frustracij

Ellenberger (1970) meni, da je vloga frustriranih želja v etiologiji bolezni znana od pradavnih časov. Tako navaja biblijski pregovor, ki pravi: »Pričakovanje, ki se oddaljuje, stiska srce, upanje, ki prihaja, pa je drevo življenja.« (Prg 13,12) (Biblija, 1996, 1997)

Jezuitski misijonarji, ki so po letu 1649 delovali med Irokezi, omenjajo njihovo teorijo, v skladu s katero sanje izražajo skrite želje duše spečega; želje, ki jih po tem, ko se zbudimo, moramo zadovoljiti, da bi se osvobodili motenj, ki so nas vznemirile (Wallace v Bastide, 1987).

Tudi Ellenberger (1970) omenja presenečenje francoskih jezuitov ob začetkih njihovega misijonarskega dela med Indijanci severovzhodne Amerike v 17. stoletju, ko so videli, kakšen pomen pripisujejo zadovoljitvi želja posameznika, ki jih je ta izrazil v svojih sanjah. Eden od jezuitskih misijonarjev, oče Raguenu, katerega zapisi so omenjeni tudi v leta 1957 izdani knjigi *Roots of Modern Psychiatry*, tako daje izvrsten primer tovrstnih verovanj in praks plemena Huroni, staroselskega plemena iz skupine Irokezov. Huroni ločijo tri vzroke bolezni: naravne vzroke, čarovnije in nezadovoljene želje. Nekatere od nezadovoljenih želja so posamezniku znane, druge, imenovane *ondinnonk*, mu niso znane, lahko pa se mu razkrijejo v sanjah. Sanje, povezane z željami, človek lahko pozabi, nekatere od želja pa se ne pojavijo niti v sanjah. Vedeževalci, imenovani *saokata*, so sposobni prepoznati te nezavedne želje z gledanjem v vrč, ki je napolnjen z vodo, ali pa s kakšno drugo metodo. Če je bolnik smrtno bolan, jasnovidci proglasijo, da je objekt njegovih želja nemogoče dobiti. Če pa obstajajo možnosti za ozdravitev, naredijo seznam objektov, ki si jih domnevno želi bolnik in organizirajo 'festival sanj'. Domnevno zelene predmete zberejo v skupnosti in jih izročijo bolniku med banketom, ki vključuje ples in druge manifestacije ljudskega praznovanja. Ne postavlja se vprašanje o vračilu predmetov darovalcem in tako bolnik ozdravi z zadovoljenimi željami, včasih pa hkrati z ozdravitvijo tudi obogati. Po drugi strani pa pozneje zbolijo nekateri darovalci in sanjajo o prejemu kompenzacije za svojo izgubo. 'Festival sanj' je tako kombinacija terapije, ljudskega veselja in izmenjave dobrin (Raguenu v Ellenberger, 1970).

Obstajajo tudi primeri, ki bi jih lahko imenovali nadomestna realizacija: eden od jezuitskih očetov je tako obiskal irokeško skupnost na dan 'festivala sanj'. Eden od Irokezov ga je želel ubiti, rekoč, da je sanjal o ubijanju Francoza. Dali so mu Francozov plašč in sprejel ga je kot dovolj dober nadomestek. Druga zgodba opisuje mlado žensko, ki je bila nevarno bolna. Eden od članov skupnosti je sanjal, da bo ozdravela, če njeni starši pripravijo zabavo z dvajsetimi glavami losov, ki pa jih je bilo v tistem letnem času nemogoče dobiti. Razlagalec sanj je primerno odločil, da lahko dvajset glav losov nadomestijo z dvajsetimi štrucami kruha (Ellenberger, 1970). Opazimo lahko, da so bile v ospredju biološke, preživetvene potrebe; neizpolnjene želje, ki so biološko ogrožale človekov obstoj.

Ellenberger (1970) piše, da si takšno vrsto terapije danes težko predstavljamo – kdo bi danes zdravil pacienta s tem, da bi mu dajal vse, kar bi si ta pozelel? Vendar pa meni, da je morda v današnjem času zdravilni efekt zadovoljitve želja podcenjen in nadaljuje, da naklonjena usoda oziroma sreča včasih še vedno igrata vlogo terapevta. O terapevtski vlogi naklonjene življenjske usode je pisal tudi Freud (1890/2005: 22): »Življenjska usoda pogosto ozdravi bolezni s tem, da nam nakloni izkustvo velikega veselja, zadovoljitev potreb ali izpolnitev želja. Zdravnik, ki je onkraj svoje veščine marsikdaj popolnoma nemočen, se z njo ne more kosati.« V današnji terminologiji bi lahko po Lambertu in sodelavcih, ki so definirali štiri kategorije spremenljivk, ki prispevajo k učinkovitemu izidu psihoterapije, v tej zvezi govorili o zunajterapevtskih dejavni-

kih (spontana ozdravitev, srečni, naključni dogodki, podpora v socialni mreži).

Teorija in interpretacija sanj v obdobju med 1880 in 1900

V obdobju od 1880–1900, ki je bilo za razvoj dinamične psihologije (v kateri imata teorija in interpretacija sanj izjemen pomen) in za razvoj psihodinamične psihiatrije odločilno, je bilo narejenih veliko raziskav o sanjah. Njihov pomen pa lahko razumemo šele na osnovi poznavanja dogajanja nekaj desetletij prej v času romanticizma, s kulminacijo romantičnih konceptov o sanjah v teoriji Heinricha von Schuberta (Ellenberger, 1970).

Obdobje okoli leta 1880 označuje vpliv pozitivizma, znanstvenega načina razmišljanja in evolucionizma. To je obdobje, ki je prineslo tako teorije, da so sanje brezsmiselni stranski proizvod avtomatične in nekoordinirane možganske aktivnosti med spanjem, kot tudi objavo knjig treh velikih pionirjev raziskovanja sanj: Karla Albrechta Schernerja, Alfreda Mauryja in Herveya de Saint-Denisa. Njihova dela so bila osnova za poznejše teorije o sanjah, tako za Freudove kot za Jungove. Tako lahko v Freudovi teoriji sanj med drugim prepoznamo vpliv Mauryja in Schernerja, pri Jungu pa vpliv von Schuberta in včasih prav neverjetne analogije s Saint Denisom (Ellenberger, 1970).

Scherner z ozirom na notranjo organizacijo sanj loči med decentralizacijo (regresijo) in pozitivno manifestacijo sanjske domišljije. Njegova glavna zamisel je, da je psihična aktivnost v sanjah neposredno izražena v jeziku simbolov in da nam prav to nudi možnost za interpretiranje sanj. Menil je, da so nekateri simboli spodbujeni s spiritualno in drugi s telesno stimulacijo. Velik del njegove knjige je posvečen prav analizi simbolov, izzvanih s telesnimi senzacijami. V svoji razlagi seksualnih simbolov Freud omenja Schernerja, čeprav Ellenberger meni, da imajo Freudovi simboli abstraktnější pomen in so neodvisni od fizioloških pogojev (Ellenberger, 1970).

Drugi pomembni avtor tega obdobja – Maury – se je raziskovanja sanj lotil tako, da je z dvema metodama eksperimentalna na sebi. Prva metoda je vsebovala zapis sanj takoj, ko se je prebudil, in podroben opis vseh okoliščin, ki bi lahko vodile do določenih sanj. Pozoren je bil na primer na to, kakšen vpliv je imela na njegove sanje sprememba v prehrani ali pa spremenjene atmosferske razmere. Njegova druga metoda je bila osnovana na eksperimentiranju s senzorno stimulacijo (asistent mu je, medtem ko je Maury spal, na primer pomolil pod nos stekleničko parfuma ali pa je povzročal hrup). Maury je prišel do spoznanja, da so bile mnoge sanje pravzaprav pozabljeni spomini, nekateri celo iz zgodnjega otroštva. Njegovo delo je med drugim pomembno tudi zato, ker je začetnik eksperimentalne stimulacije sanj (Ellenberger, 1970).

Knjiga tretjega od pionirjev psihologije sanj tega obdobja – Herveya de Saint-Denisa – je ena najobsežnejših in najbolj poglobljenih študij, posvečenih avtorjevimi lastnim sanjam. Paradoksalno je ta knjiga ena najmanj branih knjig o sanjah, saj je izjemno redka. Tudi Freud na nekem mestu omenja, da je to knjigo žal neuspešno iskal. Hervey je že kot trinajstletni deček začel vsako jutro risati sanje pretekle noči, kar je, s krajšo prekinitvijo, počel dvajset let. V prvem delu knjige opisuje faze treninga, ki jih je zasnoval, da bi bil sposoben obvladovati oz. usmerjati svoje sanje. Drugi del knjige je posvetil kritični presoji dotedanjih teorij sanj in dodal veliko svojih spoznanj, do katerih je prišel na osnovi izkušenj. Med drugim odgovarja tudi na vprašanja, od kje sanjske podobe ter zakaj so sanje včasih konfuzne in absurdne. Hervey de Saint-Denis pritruje Mauryjevemu mnenju, da je vloga pozabljenih spominov v sanjah veliko večja, kot so mislili do tedaj, določeno vlogo pa igra tudi ustvarjalna fantazija. Razpravlja tudi o delu sanj, o

premeščanju in zgoščanju in opozarja na plastičnost procesa sanjanja. Pomemben je tudi njegov prispevek k eksperimentalnemu raziskovanju sanj, razvil je tehniko, ki jo je poimenoval *solidarit  rememorative*, kjer gre za neke vrste pogojevanje sanj (Ellenberger, 1970).

Gustav Theodor Fechner (1801–1887), nemški fizik, filozof in eksperimentalni psiholog, »veliki Fechner«, kot ga je imenoval Freud v svoji knjigi *Das Buchlein von Leben nach dem Tode*, med drugim piše: »človek na zemlji ne živi enkrat, ampak trikrat. Prva faza njegovega življenja je spanje, druga faza je alternacija med spanjem in prebujanjem, tretja faza pa je večno prebujenje.« Tranzicija od prve do druge je rojstvo, tranzicija od druge do tretje faze je smrt. Tranzicijska faza, okarakterizirana kot alternacija med spanjem in prebujanjem, pa je življenje (Hillman, 1979).

Eri  (2010) med najznačilnejšimi predstavniki 19. stoletja, imenovanega ‘stoletje psihičnih obolenj’ (Knoff v Eri , 2010) uvršča tudi Henryja Maudsleyja (1835–1918), ki se je nagibal k razmišljanju, da so duševne motnje telesne bolezni.  e zlasti zanimivo se Eri u (2010) zdi Maudsleyjevo zanimanje za sanje. Kljub temu, da je bil Maudsley prepričan, da motnje psihe povzročajo telesni organi, je uvidel, kako težko je to ugotoviti in dokazati. Kot možnost je tudi on predlagal analizo sanj: »Sanje so izjemno plodna tla za preučevanje specifičnega delovanja organov na psiho glede na to, da se to veliko jasneje občuti in izraža med spanjem, ko ne delujejo zunanji vplivi.« (Maudsley v Eri , 2010: 31)

O vlogi sanj pri obravnavi in zdravljenju travm je pisal tudi Pierre Janet (1859–1947), »ki v strokovnih krogih velja za idejnega tvorca psihoanalize, ker je prvi začel z analizo psihičnih odnosov, ki ne pripadajo striktno zavestnemu delu osebnosti.« (Eri , 2010: 33) Janetovo delo, ki je bilo tudi eden glavnih virov za Freuda, Adlerja in Junga, je po Ellenbergerjevem (1970) mnenju vez med t. i. prvo dinamično psihiatrijo in novejšimi sistemi. Janet je med leti 1886 in 1889 podal svoje mnenje o patogenem delovanju pozabljenih dogodkov in v delu *Psihološki avtomatizem zapisal*, da se spomini na travmatična doživetja ne morejo obnoviti v budnem stanju, temveč samo takrat, ko se pacienta privede v stanje somnambulizma. Navajal je tudi, da se v primerih, ko bolnikova zmedenost in molk kažeta na obstoj neke praznine, zdravljenje usmerja tako, da se poskuša ugotoviti, ali bodo sanje, somnambulizem in avtomatično pisanje razodeli skrite občutke (Ellenberger, 1970).

Vidimo lahko, da je v različnih družbenih sredinah mogoče opaziti raznolikost pojmovanj sanj in njihove vloge v etiologiji bolezni ali pri njenem zdravljenju, čeprav, kot piše Bohak (2011b), od Artemidorosa iz Efeza (2. pol. 2. st. n. št.) do Freuda (1856–1939), torej približno 1800 let, v zahodnem kulturnem prostoru ne najdemo bistveno novih vidikov razlage sanj. Prav tako lahko pritrdimo mnenju, da gre pri vseh razpravah od helenizma naprej pravzaprav za osnovno dilemo, o kateri je v *Interpretaciji sanj* pisal  e Freud (1900/2000) – ali so sanje božanski navdih, torej od zunaj poslane, ali pa so nadaljevanje človekove dejavnosti v spanju (Bohak, 2011b).

Kratek zgodovinski pregled pojmovanj sanj zaključujem z verzi Williama Shakespeara iz njegovega poslednjega dramskega dela *Vihar*. »Ne gre več za domišljijo, za živopisane sanje, gre za razrešitev vesoljnih sanj, za prebujanje v življenje, gre za zadnje spanje in zadnje sanje, ki naj jih pripravlja življenje.« (Koblar, 1942) Tako vihrajo Shakespearjeve misli iz Prosperovih ust, ko ta odkriva smisel in konec igre – življenja:

»[...] in kakor rahla zgradba tega vida,
kipeči stolpi, čarobne palače,
slovesni templji, vélika ta obla,
da vse, kar jo uživa, se razsuje,
in kot je zginil nični ta sijaj,
vse mine brez sledu. Iz take smo
snovi kot sanje, in drobno to življenje
obkroženo je s spanjem.« (Shakespeare, 1942)

Literatura

- Bastide, R. (1987). *Sociologija i psihoanaliza*. Zagreb: Naprijed.
- Bohak, J. (2011a). Psihoanaliza in psihoanalitična psihoterapija, *Psihoterapija*. Ljubljana: IPSA.
- Bohak, J. (2011b). Psihoterapija in njene korenine, *Psihoterapija*. Ljubljana: IPSA.
- Bos, J., Groenendijk, L., Sturm, J. in Roazen, P. (2007). The Self- Marginalization of William Stekel, *Freudian Circles Inside and Out*. New York: Springer.
- Brooten, B. J. (1996). *Love Between Women: Early Christian Responses to Female Homoeroticism*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Coxhead, D., Hiller, S. (1994). *Sanje, vizije noči*. Ljubljana: Založba Mihelač.
- Dibie, P. (1999). *Etnologija spalnice*. Ljubljana: Založba /*cf., Rdeča zbirka.
- Čuang, C. (2000). *Kje je Tao in druge zgodbe*. Ljubljana: Založba Amalietti & Amalietti.
- Ellenberger, H. F. (1970). *The discovery of the unconscious (The history and the evolution of dynamic psychiatry)*. New York: Basic books.
- Erić, L. (2010). *Psihodinamična psihiatrija I: zgodovina, osnovni princip, teorije*. Ljubljana: Hermes IPAL.
- Freud, S. (2000). *Interpretacija sanj*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Freud, S. (2007). Spisi o družbi in religiji. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Freud, S. (2005). Spisi o psihoanalitični tehniki. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Godina, V. V. (1998). *Izbrana poglavja iz zgodovine antropoloških teorij*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Hillman, J. (1979). *The dream and the underworld*. New York: Harper & Row.
- Koblar, F. (1942). Spremne besede in opazke. Spremna beseda v Shakespeare, W. (1942). *Vihar*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Lešnik, B. (2000). Odkritje sanj. Spremna beseda v Freud, S. (2000). *Interpretacija sanj*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Lešnik, B. *Temelji psihoanalize: opombe h konceptom*. (2009). Ljubljana: Založba /*cf., Oranžna zbirka.
- Masson, J. M. (2010). Introduction. v Freud, S. (2010). *The interpretation of dreams: the illustrated edition*. New York: Sterling Publishing Co., Inc.
- Milčinski, M. (2004). *Spemna beseda k Zhuang Zi: Zhuang Zi- Klasik dežel južne rože*. Ljubljana: Založba Sophia.

- Milčinski, M. (2008). Kaj je filozofija? Primer Azije. *Anthropos 1-2* (209–210), str. 27–37
- Millon T., Simonsen E. (2010). A Precise of Psychopathological History v Millon T., Simonsen E., Krueger R. F. (2010). Contemporary Directions in Psychopathology. *Scientific Foundations of the DSM-V and ICD-11*. New York: The Guilford Press.
- Shakespeare, W. (1942). *Vihar*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Tajna zlatnog cveta: (kineska knjiga života)*. (1990). Poreklo i sadržaj Rihard Vilhelm. Komentar Tajne zlatnog cveta Karl Gustav Jung. Niš: Gradina.
- Biblija*. (1996, 1997). [http:// www.biblija.net/biblija](http://www.biblija.net/biblija) (6. 5. 2012).
-